

Patterns of Students' Virtue Development in Buddhist Concept Schools: A Cross-Case Study of Good Practice in Angthong¹

Warintra Pun-ngam²
Suwimon Wongwanich³

ABSTRACT

The purposes of this research were (1) to study the patterns of students' virtue development in good practice Buddhist concept schools, and (2) to analyze the differences in patterns of students' virtue development by employing qualitative cross-case methodology. Three good practice schools in Angthong province were selected based on the specified conditions of focus group method. Data were collected using evaluative site visit technique that comprised non-participant observation, interviews and document analysis. Data were analyzed using content analysis, inductive conclusion and cross-case analysis.

The results were found as follows:

1. *The three case studies used the same patterns for developing students' virtue. The activities consisted of management of atmosphere and environment for supporting Dharma learning, religious practice activities, learning and teaching for virtue promotion, Dharma integration in students' real life, and meditation practice based on reinforcement principle.*

2. *Although the patterns of virtue development in the three schools were identical, the emphasis of the activities were somewhat different and could be categorized into 3 patterns:*

Pattern 1 "Clean and Peaceful Environment" that focused on creating clean physical environment that ultimately led to calmness, and this included setting up environment that facilitated students' peaceful development by encouraging the practice of precept 5 for the basis of living.

Pattern 2 "Social Behaviors Development" managed by teachers. Teachers employed integrated learning and teaching activities in real life situation.

Pattern 3 "Mind Development Activities" focused on organizing religious practice activities that students could continuously absorb those activities into their lives.

¹ Received research fund from Graduate School, Chulalongkorn University

² Master's Graduate, Department of Educational Research and Psychology, Faculty of Education, Chulalongkorn University

³ Advisor

รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธ: การศึกษาการปฏิบัติดีแบบข้ามกรณีในจังหวัดอ่างทอง¹

วรินทรา บัณงาม²

สุวิมล ว่องวานิช³

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษารูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนของโรงเรียนวิถีพุทธที่มีการปฏิบัติดี 2) วิเคราะห์ความแตกต่างของรูปแบบการพัฒนาคุณธรรม ของนักเรียนระหว่างโรงเรียนวิถีพุทธที่มีการปฏิบัติดี โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพศึกษาแบบข้ามกรณีในโรงเรียนกรณีศึกษาที่มีการปฏิบัติดีในจังหวัดอ่างทอง จำนวน 3 โรงเรียนคัดเลือก กรณีศึกษาแบบกำหนดเงื่อนไขด้วยการจัดการสนทนากลุ่ม เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้เทคนิคการตรวจเยี่ยมเชิงประเมินประกอบด้วยการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ และการวิเคราะห์เอกสาร วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา การสร้างข้อมูลแบบอุปนัยและการวิเคราะห์แบบข้ามกรณี

ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

(1) การพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียนกรณีศึกษาทั้งสามกรณี มีรูปแบบการจัดกิจกรรมที่คล้ายคลึงกัน คือ การจัดบรรยากาศสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ธรรมะ การปฏิบัติกิจทางศาสนา การจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการเพื่อส่งเสริมคุณธรรม การใช้ธรรมะในการปฏิบัติหน้าที่ในชีวิตจริง การฝึกสมาธิ โดยใช้หลักการเสริมแรงในการพัฒนาคุณธรรม

(2) รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียนกรณีศึกษามีความคล้ายคลึงกัน แต่จุดเน้นของกิจกรรมและวิธีการแตกต่างกัน รูปแบบที่ 1 การสร้างบรรยากาศที่ “สะอาด สงบ” เน้นการสร้างบรรยากาศทางกายภาพที่สะอาด เพื่อนำไปสู่ความสงบทางจิต ด้วยการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมให้นักเรียนมีศีล 5 เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต รูปแบบที่ 2 การพัฒนาแบบมุ่งเน้นพฤติกรรมทางสังคม โดยมี “ครู” เป็นแกนหลัก เน้นการเสริมสร้างคุณลักษณะพฤติกรรมทางสังคมที่ดี โดยใช้แนวคิดการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ และรูปแบบที่ 3 การพัฒนาจิตโดยใช้การปฏิบัติตามกิจของพุทธศาสนาเป็นหลัก เน้นการจัดกิจกรรมให้นักเรียนเกิดการพัฒนาจิตด้วยการฝึกปฏิบัติตามกิจของพระพุทธศาสนาเป็นหลัก

¹ ได้รับทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์สำหรับนิสิตจากบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

² นิสิตระดับปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยการศึกษา ภาควิชาวิจัยและจิตวิทยาการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ สังกัดภาควิชาวิจัยและจิตวิทยาการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความสำคัญและที่มาของการวิจัย

สังคมในปัจจุบันเกิดการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วทั้งความเจริญก้าวหน้า การเปลี่ยนแปลง และพัฒนาต่าง ๆ มีผลทำให้สภาพสังคมเกิดความเสื่อมทางด้านจิตใจอย่างมาก จะเห็นว่าคนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับค่านิยมทางวัตถุมากขึ้น จนก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ที่ตามมา เช่น ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาบริโภคนิยม ปัญหาการขาดระเบียบวินัยและความรับผิดชอบ เป็นต้น สถาบันการศึกษาต่าง ๆ ได้ตระหนักและเห็นความสำคัญของปัญหานี้ที่จะต้องปลูกฝังและส่งเสริมคุณธรรมอย่างเร่งด่วนควบคู่ไปกับการให้ความรู้แก่นักเรียนตลอดจนเตรียมนักเรียนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม (พรตตฤณ เพชรวิวรรณ์, 2545) ปัญหาทางสังคมที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นว่าการศึกษายังไม่ได้มีส่วนในการพัฒนาผู้เรียนอย่างแท้จริง หากพิจารณาแนวทางการจัดการศึกษาไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันต่างก็เน้นในเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมมาโดยตลอด ดังจะเห็นได้จากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 หมวด 4 มาตรา 24 ข้อที่ 4 ได้กล่าวไว้ว่า การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการจัดการเรียนรู้โดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงามและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ไว้ในทุกวิชา (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545) กระทรวงศึกษาธิการจึงมีแนวความคิดที่จะส่งเสริมให้สถานศึกษานำพุทธธรรมมาประยุกต์กับระบบการเรียนการสอนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อพัฒนาเยาวชนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติกำหนด โดยผ่านการดำเนินงานของโครงการ “โรงเรียนวิถีพุทธ” (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545) ซึ่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2547) ได้กล่าวถึงโรงเรียนวิถีพุทธว่าเป็นโรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการบริหารและการพัฒนาผู้เรียนโดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาอย่างบูรณาการ โดยมีผู้บริหารและคณะครูเป็นกัลยาณมิตรการพัฒนา โดยเน้นการจัดสภาพทุก ๆ ด้าน เพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักพุทธธรรมอย่างบูรณาการที่ส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามตามลักษณะแห่งปัญญาคุณธรรม 4 ประการ ปัจจุบันมีโรงเรียนทั่วประเทศที่เข้าร่วมโครงการโรงเรียนวิถีพุทธอยู่เป็นจำนวนมาก สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากลางตอนใต้ตระหนักในความสำคัญของการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนเช่นกัน จึงรณรงค์ให้โรงเรียนวิถีพุทธเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของนักเรียนมอบนโยบายให้ทุกโรงเรียนจัดการเรียนการสอนโดยสอดแทรก “คุณธรรม นำความรู้” ในทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ มีผู้บริหารและครูเป็นต้นแบบของคุณธรรมและจริยธรรม ดังนั้นทุกโรงเรียนจึงพยายามปรับการเรียนการสอนและจัดกิจกรรมให้สอดคล้องกับแนวทางการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธ แต่ผลที่เกิดกับผู้เรียนในด้านการพัฒนาคุณธรรมนั้น บางโรงเรียนยังไม่เด่นชัดนัก จะเห็นได้จากการที่ผู้เรียนบางส่วนยังขาดความเอาใจใส่ต่อการเรียน ขาดความใฝ่รู้ ขาดระเบียบวินัย ขาดความรับผิดชอบ ไม่เคารพ

เชื่อฟังพ่อแม่และครูอาจารย์ แต่ยังมีบางโรงเรียนที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาคุณธรรมให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน

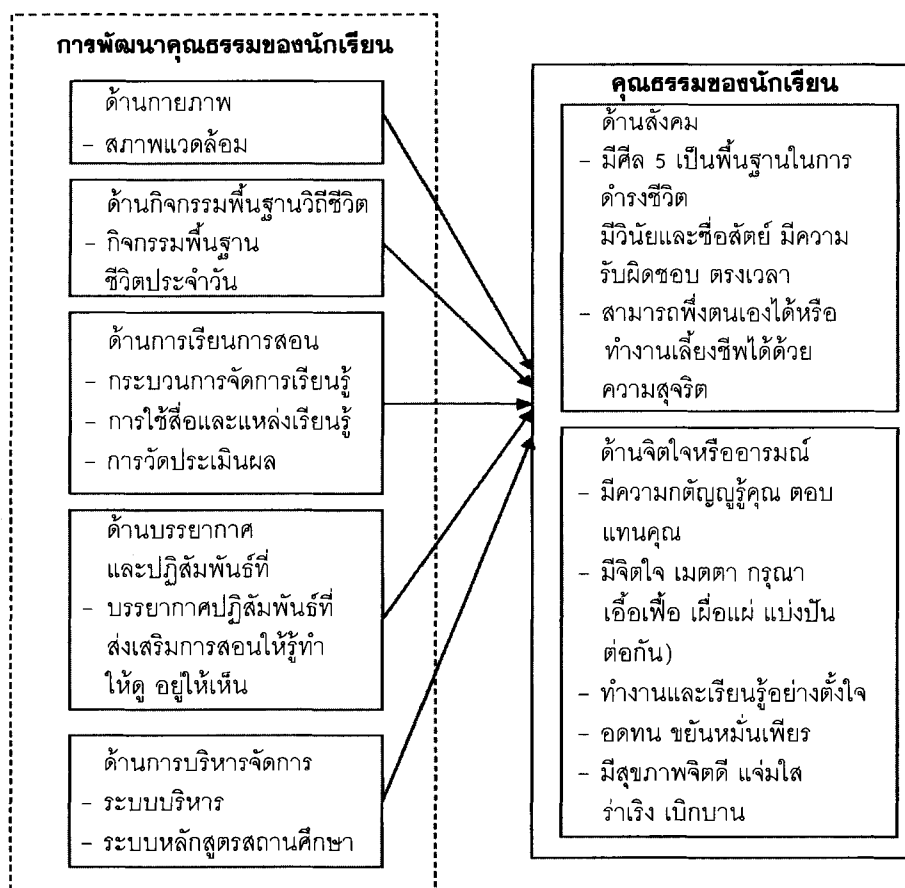
จากงานวิจัยต่าง ๆ พบว่ามีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรมนักเรียนและโรงเรียนวิถีพุทธเป็นจำนวนมาก แต่ส่วนใหญ่จะมุ่งศึกษาในประเด็นปัญหาด้านคุณธรรมของนักเรียน การสร้างแบบวัดคุณธรรมด้านต่าง ๆ และแนวทางการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธ ยังไม่มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาคุณธรรมในแง่ของโรงเรียน ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจศึกษารูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธที่มีการปฏิบัติ โดยใช้การศึกษาแบบข้ามกรณี เพราะเป็นวิธีการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ กล่าวคือเมื่อนำข้อมูลของแต่ละกรณีศึกษาที่มีบริบทแตกต่างกันมาวิเคราะห์และเปรียบเทียบกัน ทำให้เห็นความเหมือนและความแตกต่างในการพัฒนานักเรียนแต่ละด้านที่ทำการศึกษาย่างชัดเจน และยังทำให้เห็นภาพรวมในการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนแต่ละกรณีศึกษา สามารถสรุปเป็นรูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนได้ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษารูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธที่มีการปฏิบัติ 2) วิเคราะห์ความแตกต่างของรูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนระหว่างโรงเรียนวิถีพุทธที่มีการปฏิบัติ

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษารูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธที่มีการปฏิบัติที่ส่งผลต่อคุณธรรมของนักเรียน และเปรียบเทียบรูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของโรงเรียนวิถีพุทธที่มีการปฏิบัติในจังหวัดอ่างทอง โดยเน้นการพัฒนาคุณธรรมซึ่งเป็นลักษณะการส่งเสริมและจัดสภาพการเรียนรู้ตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ ที่ส่งผลต่อคุณธรรมของนักเรียน (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547) แสดงดังแผนภาพที่ 1

แผนภาพที่ 1 รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธที่ส่งผลต่อคุณธรรมของนักเรียน

ขอบเขตของการวิจัย

1. การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเลือกกรณีศึกษาที่เป็นโรงเรียนวิถีพุทธที่มีการปฏิบัติดีในจังหวัดอ่างทองแบบกำหนดเงื่อนไข จำนวน 3 โรงเรียน

2. ประเด็นที่มุ่งศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ มี 2 ประเด็น ได้แก่ 2.1) รูปแบบของโรงเรียนในการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียน ซึ่งเป็นลักษณะการส่งเสริมและจัดสภาพการเรียนรู้ใน 5 ด้าน คือ (1) ด้านกายภาพ (2) ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต (3) ด้านการเรียนการสอน (4) ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ และ (5) ด้านการบริหารจัดการ และ 2.2) คุณธรรมที่เกิดกับตัวนักเรียน โดยผู้วิจัยเลือกพิจารณาเฉพาะองค์ประกอบด้านสังคมและด้านจิตใจหรืออารมณ์ตามตัวชี้วัดด้านผลผลิต (output) ของโรงเรียนวิถีพุทธ (2547) เพียง 2 องค์ประกอบเท่านั้น เพราะเป็นคุณลักษณะสำคัญ

ที่เป็นเกณฑ์ในการคัดสรรคน ครอบครัว ชุมชนดีมีคุณธรรมระดับบุคคล (จุมพล พูลภัทรชีวิน, 2548) แต่ละองค์ประกอบมีรายละเอียดดังนี้

องค์ประกอบด้านสังคม ได้แก่ (1) มีศีล 5 เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต (2) มีวินัย และซื่อสัตย์ มีความรับผิดชอบ ตรงต่อเวลา (3) สามารถพึ่งตนเองได้ หรือทำงานเลี้ยงชีพด้วยความสุจริต องค์ประกอบด้านจิตใจหรืออารมณ์ ได้แก่ (1) มีความกตัญญูรู้คุณ ตอบแทนคุณ (2) มีจิตใจ เมตตา กรุณา (เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ แบ่งปัน) ต่อกัน (3) ทำงานและเรียนรู้อย่างตั้งใจ อดทน ขยันหมั่นเพียร และ (4) มีสุขภาพจิตดี แจ่มใส ร่าเริงเบิกบาน

ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยคัดเลือกกรณีศึกษาแบบกำหนดเงื่อนไข เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้เทคนิคการตรวจเยี่ยมเชิงประเมิน (Evaluative Site Visit) และวิเคราะห์ข้อมูลแบบข้ามกรณีรายละเอียดของการดำเนินการวิจัยมีดังนี้

การคัดเลือกกรณีศึกษา

ผู้วิจัยจัดการสนทนากลุ่มเพื่อคัดเลือกโรงเรียนกรณีศึกษา จำนวน 3 โรงเรียน ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มประกอบด้วย ศึกษานิเทศก์สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษอ่างทองที่ทำงานเกี่ยวข้องกับโรงเรียนวิถีพุทธ พระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนจากศูนย์พัฒนาคุณธรรมจังหวัดอ่างทอง และตัวแทนผู้บริหารโรงเรียน ร่วมกันพิจารณาความเหมาะสมและสร้างตัวบ่งชี้โรงเรียนที่ปฏิบัติดีในการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น โดยมีเกณฑ์การคัดเลือกกรณีศึกษาจำนวน 4 ข้อ คือ 1) เป็นโรงเรียนที่มีผลการนิเทศติดตามโรงเรียนวิถีพุทธ ครั้งที่ 1/2549 ของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษอ่างทองอยู่ในระดับพัฒนาได้ดีมาก 2) โรงเรียนมีลักษณะเป็นไปตามตัวบ่งชี้โรงเรียนที่ปฏิบัติดีในการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียน 3) เป็นโรงเรียนที่ต่างสังกัดและต่างอำเภอเพื่อให้มีบริบทแตกต่างกัน และ 4) เป็นโรงเรียนที่ยินดีให้ความร่วมมือในการเก็บข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยใช้เทคนิคการตรวจเยี่ยมเชิงประเมิน (Evaluative Site Visit) ประกอบด้วย 1) การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ (informal interview) มีแหล่งข้อมูล คือ ผู้บริหาร ครู และนักเรียน 2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยการสังเกตพฤติกรรมของนักเรียน และครูในการจัดการเรียนการสอน สังเกตกิจกรรมหรือการกระทำของบุคคลในโรงเรียน การกระทำที่เกี่ยวข้องกันระหว่างครูและนักเรียน การมีส่วนร่วมของนักเรียนในกิจกรรมต่างๆ สังเกตความสัมพันธ์ระหว่างผู้บริหารกับครู ครูกับนักเรียน และนักเรียนกับนักเรียน และสังเกตลักษณะทางกายภาพของโรงเรียน และ

3) การวิเคราะห์เอกสาร ซึ่งเป็นเอกสารของแต่ละโรงเรียนที่เป็นกรณีศึกษา ได้แก่ รายงานการประเมินตนเองของสถานศึกษา แผนปฏิบัติงานประจำปี เอกสารดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ เอกสารแนะนำโรงเรียน แผนการจัดการเรียนรู้ หลักสูตรของโรงเรียน แผนและรายงานพัฒนาการศึกษา เอกสารรายงานการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ผลการประเมินคุณภาพภายนอกสถานศึกษาจากสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.)

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ประกอบไปด้วย ประเด็นคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม แบบบันทึกเหตุการณ์ แบบสังเกตสภาพแวดล้อม แบบสังเกตบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์แบบสังเกตสภาพชั้นเรียน แบบสังเกตการจัดกิจกรรม แนวทางการสัมภาษณ์ผู้บริหาร แนวทางการสัมภาษณ์ครู แนวทางการสัมภาษณ์นักเรียน แนวทางการสัมภาษณ์ผู้ปกครอง และแบบบันทึกข้อมูลที่ได้จากเอกสาร

ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล

แบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้ ขั้นตอนแรก คือ การศึกษาก่อนลงภาคสนาม ขั้นตอนที่สอง คือ การศึกษาภาคสนาม และขั้นตอนที่สาม คือ การจัดกระทำข้อมูล

ขั้นตอนการศึกษาก่อนลงภาคสนาม ผู้วิจัยได้เตรียมตัวก่อนลงภาคสนามสรุปได้ดังนี้

1. ศึกษาเอกสารเกี่ยวกับโรงเรียนวิถีพุทธ เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้
2. ติดต่อขอสัมภาษณ์และขอคำแนะนำจากศึกษานิเทศก์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา อ่างทองที่ทำงานเกี่ยวข้องกับโรงเรียนวิถีพุทธและเลขานุการศูนย์พัฒนาคุณธรรมจังหวัดอ่างทอง เรื่องการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธในจังหวัดอ่างทอง พร้อมกับขอข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธในจังหวัดอ่างทองและผลการประเมินโรงเรียนวิถีพุทธ

3. สัมภาษณ์ครูที่รับผิดชอบหลักโรงเรียนวิถีพุทธจำนวน 2 โรงเรียนตามคำแนะนำของศึกษานิเทศก์เกี่ยวกับการดำเนินงานในส่วนของโรงเรียน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและเก็บรวบรวมข้อมูล

4. สร้างเครื่องมือวิจัยและตัวบ่งชี้โรงเรียนที่ปฏิบัติดีในการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียน โดยการสังเคราะห์ประเด็นที่มีผู้กล่าวถึงโรงเรียนที่ปฏิบัติดีในเอกสารและงานวิจัยต่างประเทศ (Terry, 2006; Davidson Institute for Talent Development, 2004; The North Central Regional Educational Laboratory, 2000; National Center for Educational Accountability, 2006) นำมาสร้างตัวบ่งชี้โรงเรียนที่ปฏิบัติดีในการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนได้ดังนี้

- 1) มีหลักสูตรที่เป็นมาตรฐานโดยบูรณาการพุทธธรรมทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้
- 2) มีเป้าหมายของสถานศึกษาที่เน้นในการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธอย่างชัดเจน

- 3) บุคลากรมีความเข้าใจหลักสูตรและเป้าหมายของสถานศึกษาในการพัฒนานักเรียนตามหลักไตรสิกขา
 - 4) จัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยมีการบูรณาการกับพุทธธรรมทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้
 - 5) จัดกิจกรรมพัฒนานักเรียนต่าง ๆ โดยใช้หลักการพัฒนาไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา)
 - 6) ได้รับความสนับสนุนและมีความเป็นหุ้นส่วนกับผู้ปกครอง วัดและชุมชน (บวร)
 - 7) มีการประเมินผลการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธอย่างต่อเนื่อง
5. จัดการสนทนากลุ่ม จำนวน 1 ครั้ง เพื่อคัดเลือกกรณีศึกษาแบบกำหนดเงื่อนไข จำนวน 3 โรงเรียน เพื่อพิจารณาความเหมาะสมและสร้างตัวบ่งชี้โรงเรียนที่ปฏิบัติในการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนเพิ่มเติมจากผู้วิจัยสร้างขึ้น แล้วคัดเลือกกรณีศึกษาที่เป็นไปตามเกณฑ์
6. ติดต่อประสานงานกับโรงเรียนกรณีศึกษาทั้งสามโรงเรียน เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล

ขั้นตอนการศึกษาภาคสนาม มีรายละเอียดในการศึกษาภาคสนามดังนี้

1. การเข้าสู่สนาม ผู้วิจัยติดต่อขอเก็บข้อมูลด้วยการโทรศัพท์ติดต่อแนะนำตัวและแจ้งวัตถุประสงค์ของการวิจัยแก่โรงเรียนกรณีศึกษา จากนั้นจึงนำหนังสือขอความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล และเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลมอบให้โรงเรียนกรณีศึกษาทั้งสามแห่งด้วยตนเอง เพื่อแนะนำตัวกับผู้บริหารและคณะครูอย่างเป็นทางการ
2. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยเลือกใช้เทคนิคการตรวจเยี่ยมเชิงประเมินในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งประกอบด้วย การสังเกต การสัมภาษณ์และการศึกษาเอกสาร แหล่งข้อมูลในการศึกษาทั้งหมด 4 แหล่ง ได้แก่ ผู้บริหารโรงเรียน ครู นักเรียนในกรณีศึกษาทั้งสามโรงเรียน และข้อมูลที่เป็นเอกสารเกี่ยวกับการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธของโรงเรียนและเอกสารที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ

ขั้นตอนการจัดกระทำข้อมูล

ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) การจำแนกประเภทข้อมูล (Typological analysis) การสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (Analytic Introduction) และการวิเคราะห์แบบข้ามกรณี โดยนำข้อมูลของกรณีศึกษาทั้ง 3 โรงเรียน มาเปรียบเทียบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนแต่ละองค์ประกอบใน 5 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านกายภาพ (2) ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต (3) ด้านการเรียนการสอน (4) ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ และ (5) ด้านการบริหารจัดการ โดยแสดงในรูปของตารางเพื่อให้เห็นความเหมือนและความแตกต่างในแต่ละด้านอย่างชัดเจน และสรุปเป็นรูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในแต่ละกรณีศึกษา

และในการวิเคราะห์ความแตกต่างของรูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนระหว่างโรงเรียนวิถีพุทธที่มีการปฏิบัติ ได้วิเคราะห์แบบข้ามกรณีในประเด็นกิจกรรมกับคุณธรรมที่โรงเรียนมุ่งส่งเสริมและความถี่ในการจัดกิจกรรม โดยกำหนดเกณฑ์การพิจารณา 3 ระดับ ดังนี้

1) มีการจัดกิจกรรม	โรงเรียนมีการจัดกิจกรรมนั้น 1 - 2 ครั้งต่อสัปดาห์
2) มีการจัดกิจกรรมระดับปานกลาง	โรงเรียนมีการจัดกิจกรรมนั้น 3 - 4 ครั้งต่อสัปดาห์
3) มีการจัดกิจกรรมระดับมาก	โรงเรียนมีการจัดกิจกรรมนั้นมากกว่า 4 ครั้งต่อสัปดาห์

ผลการวิจัย

จากการศึกษารูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธ: การศึกษา การปฏิบัติแบบข้ามกรณีในจังหวัดอ่างทอง สามารถสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ได้ดังนี้

1. การพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียนกรณีศึกษาทั้งสามกรณี มีรูปแบบการจัดกิจกรรมที่คล้ายคลึงกัน ดังนี้ 1) การจัดบรรยากาศสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ธรรมะ ด้วยการจัดบรรยากาศสิ่งแวดล้อมสอดแทรกธรรมะเพื่อย้ำเตือน เช่น การติดตั้งป้ายคติธรรม ป้ายพุทธสุภาษิต รวมถึงป้ายนิเทศเกี่ยวกับวันสำคัญทางศาสนา 2) การปฏิบัติกิจทางศาสนา ด้วยการจัดกิจกรรมพานักเรียนทุกคนไปการแสดงตนเป็นพุทธมามกะเป็นประจำทุกปี กิจกรรมการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน กิจกรรมอาราธนาศีล 5 ทุกวัน การจัดให้มีการฟังเทศน์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และวันธรรมสวนะ และการจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ร่วมกับวัดและชุมชน 3) การจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการเพื่อส่งเสริมคุณธรรมด้วยการจัดกิจกรรมเรียนและสอบธรรมศึกษานิมนต์พระสงฆ์ในชุมชนมาสอนนักเรียนล่วงหน้าก่อนการสอบจริง กิจกรรมการฟังบรรยายธรรมจากพระสงฆ์ กิจกรรมค่ายพุทธบุตร ค่ายพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม กิจกรรมฝึกการเดินทางไปทำกิจกรรมต่าง ๆ อย่างมีสติ กิจกรรมพิเศษให้นักเรียนเลือกเข้าร่วมตามความถนัดและความสนใจ โดยใช้หลักกัทธิบาท 4 เช่น กิจกรรมดนตรี กิจกรรมนาฏศิลป์ และใช้หลักการเสริมแรงในการส่งเสริมคุณธรรมด้วยการจัดกิจกรรมยกย่องชมเชยผู้ที่ประพฤติดี 4) การใช้ธรรมะในการปฏิบัติหน้าที่ในชีวิตจริง กิจกรรมการฝึกความรับผิดชอบแลรักษาอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม กิจกรรมรณรงค์ดูแลรณรงค์ โดยใช้นักพรหมธรรม 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) การฝึกสัมมาอาชีวะด้วยการหารายได้ระหว่างเรียน การให้ระลึกถึงผู้มีพระคุณ การฝึกแผ่เมตตา (ทุกวัน) และ 5) การฝึกสมาธิ โดยการบริหารจิตเจริญปัญญา ด้วยการนั่งสมาธิ การสวดมนต์ และการท่องบทอาขยาน

2. ผลการเปรียบเทียบรูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของโรงเรียนที่เป็นกรณีศึกษา

จากการวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของโรงเรียนที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง 3 โรงเรียน พบว่ามีรูปแบบการพัฒนาคุณธรรมที่คล้ายคลึงกัน มีการพัฒนาคุณธรรมในด้านสังคม และด้านจิตใจหรืออารมณ์ ด้วยการจัดกิจกรรมเสริมสร้างคุณธรรมดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 กิจกรรมการเสริมสร้างคุณธรรมในโรงเรียนที่เป็นกรณีศึกษา

กิจกรรม	ประเภทของคุณธรรม	กรณีศึกษา ที่ 1	กรณีศึกษา ที่ 2	กรณีศึกษา ที่ 3
1. การจัดบรรยากาศ สิ่งแวดล้อม				
1.1 การจัดบรรยากาศ สิ่งแวดล้อม สอดแทรก ธรรมะเพื่อย้ำเตือน (ป้ายคติธรรม พุทธสุภาษิต)	มีศีล 5 เป็นพื้นฐาน ในการดำรงชีวิต	**	*	**
1.2 จัดป้ายนิเทศส่งเสริมความรู้ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา	มีศีล 5 เป็นพื้นฐาน ในการดำรงชีวิต	***	*	*
2. กิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อ ส่งเสริมคุณธรรม				
2.1 การจัดการเรียนและสอบธรรมศึกษา	มีศีล 5 เป็นพื้นฐาน ในการดำรงชีวิต	**	***	**
2.2 การฟังบรรยายธรรมจากพระสงฆ์	สุขภาพจิตดี แจ่มใส ร่าเริงเบิกบาน	*	***	**
2.3 กิจกรรมค่ายพุทธบุตร ค่ายพัฒนา คุณธรรมและจริยธรรม	ทำงานและเรียนรู้ อย่างตั้งใจ	**	**	***
2.4 การฝึกการเดินทางไปทำกิจกรรม ต่าง ๆ อย่างมีสติ	วินัย	*	***	**
2.5 กิจกรรมพิเศษให้นักเรียนเลือกเข้า ร่วมตามความถนัดและความสนใจ โดยใช้หลักอิทธิบาท 4 เช่น กิจกรรม ดนตรี กิจกรรมนาฏศิลป์	ขยันหมั่นเพียร ทำงาน และเรียนรู้อย่างตั้งใจ	*	***	**
2.6 กิจกรรมยกย่องชมเชยผู้ที่ประพฤติดี	มีศีล 5 เป็นพื้นฐาน ในการดำรงชีวิต	*	***	**
3. กิจกรรมการปฏิบัติกิจทางศาสนา				
3.1 การแสดงตนเป็นพุทธมามกะ	มีศีล 5 เป็นพื้นฐาน ในการดำรงชีวิต	**	*	**
3.2 การบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน	มีศีล 5 เป็นพื้นฐาน ในการดำรงชีวิต	*	*	***
3.3 กิจกรรมอาราธนาศีล 5 ทุกวัน	มีศีล 5 เป็นพื้นฐาน ในการดำรงชีวิต	**	*	

ตารางที่ 1 (ต่อ)

กิจกรรม	ประเภทของคุณธรรม	กรณีศึกษา ที่ 1	กรณีศึกษา ที่ 2	กรณีศึกษา ที่ 3
3.4 การจัดให้มีการฟังเทศน์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและวันธรรมสวนะ	สุขภาพจิตดี แจ่มใส ร่าเริง	**	*	***
3.5 กิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาจัดร่วมกับวัดและชุมชน	มีศีล 5 เป็นพื้นฐาน ในการดำรงชีวิต	**	**	***
4. กิจกรรมการใช้ธรรมะในการปฏิบัติหน้าที่ในชีวิตจริง				
4.1 กิจกรรมการฝึกความรับผิดชอบดูแลรักษาอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม	รับผิดชอบ	*	**	**
4.2 กิจกรรมรณรงค์ดูแลร้อนห้องโดยใช้หลักพรหมธรรม 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา)	รับผิดชอบ			***
4.3 การฝึกสัมผัสมาอาชีพด้วยการหารายได้ระหว่างเรียน	สามารถพึ่งตนเองได้ หรือทำงานเลี้ยงชีพ ด้วยความสุจริต	*	*	**
4.4 การให้กล่าวคำพิจารณาอาหารหรือขอบคุณผู้เลี้ยงอาหารก่อนรับประทานอาหาร	กตัญญูรู้คุณ ตอบแทนคุณ	*		*
4.5 การให้ระลึกถึงผู้มีพระคุณ	กตัญญูรู้คุณ ตอบแทนคุณ	*	*	***
4.6 การฝึกแผ่เมตตา (ทุกวัน)	เมตตา กรุณา		*	**
5. การฝึกสมาธิ				
5.1 การบริหารจิตเจริญปัญญา ด้วยการนั่งสมาธิ การสวดมนต์ การท่องบทอาชยาน	สุขภาพจิตดีแจ่มใส ร่าเริง เบิกบาน	***	**	***

หมายเหตุ * พบว่ามีการจัดกิจกรรม ** พบว่ามีการจัดกิจกรรมระดับปานกลาง *** พบว่ามีการจัดกิจกรรมระดับมาก

จากตารางที่ 1 พบว่ากรณีศึกษาแต่ละโรงเรียนมีจุดเน้นของกิจกรรมที่นำไปสู่การพัฒนาคุณธรรมแตกต่างกัน โดยมีจุดเน้นแบ่งเป็น 3 รูปแบบ ดังนี้

รูปแบบที่ 1 การสร้างบรรยากาศที่ “สะอาด สงบ” เน้นการสร้างบรรยากาศทางกายภาพที่สะอาด เพื่อนำไปสู่ความสงบ และฝึกให้นักเรียนรู้จักรับผิดชอบดูแลรักษาอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังมีการสร้าง บรรยากาศที่นำไปสู่การพัฒนาความสะอาดทางจิตด้วยการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมให้นักเรียนมีศีล 5 เป็นพื้นฐาน ในการดำรงชีวิต อันได้แก่ กิจกรรมอาราธนาศีล 5 ทุกวัน กิจกรรมต้นไม้พูดได้ กิจกรรมบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน กิจกรรมฟังบรรยายธรรมจากพระสงฆ์ กิจกรรมการเรียนและสอบธรรมศึกษา กิจกรรมค่ายพุทธบุตร กิจกรรมแสดงตนเป็นพุทธมามกะ กิจกรรมฟังเทศน์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ส่วนการสร้างบรรยากาศที่สงบได้จัดกิจกรรมบริหารจัดการเจริญปัญญา ประกอบด้วย การนั่งสมาธิ การสวดมนต์ และการท่องเที่ยวอุทยานเป็นประจำทุกวัน

รูปแบบที่ 2 การพัฒนาแบบมุ่งเน้นพฤติกรรมทางสังคมโดย “ครู” เป็นแกนหลัก เน้นการเสริมสร้างคุณลักษณะที่ดีที่เป็นพฤติกรรมทางสังคม กิจกรรมส่วนใหญ่เกิดจากการจัดการเรียนการสอนของครูที่ใช้แนวคิดการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการโดยใช้หลักไตรสิกขา เน้นให้เด็กรู้จักคิด ประพฤติตนอยู่ในศีล โดยมีครูเป็นแบบอย่าง กิจกรรมสำคัญ ได้แก่ การจัดการเรียนการสอนที่สอดแทรกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและคุณธรรมที่บูรณาการกับชีวิตจริง โดยฝึกให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการคิดวิเคราะห์พิจารณาหาเหตุผลที่ดีและถูกวิธี (โยนิโสมนสิการ) กิจกรรมการเยี่ยมบ้านนักเรียน เพื่อนำข้อมูลมาใช้พัฒนาพฤติกรรมนักเรียนได้เหมาะสมกับแต่ละคน ครูประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียน ด้วยการปฏิบัติตนให้อยู่ในศีล 5 และเมื่อพบนักเรียนแสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ครูตักเตือนนักเรียนทันที อธิบายให้เห็นถึงโทษของพฤติกรรมนั้น

รูปแบบที่ 3 การพัฒนาจิตโดยใช้การปฏิบัติตามกิจของพุทธศาสนาเป็นหลัก เน้นการจัดกิจกรรมที่ทำให้นักเรียนเข้าถึงพระรัตนตรัยใช้ธรรมะในการปฏิบัติหน้าที่ในชีวิตจริงรวมถึงการฝึกสมาธิ กิจกรรมสำคัญได้แก่ กิจกรรมระลึกถึงพระรัตนตรัย ด้วยการเข้าร่วมกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา กิจกรรมแผ่เมตตา กิจกรรมฟังเทศน์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและวันธรรมสวนะ กิจกรรมอาราธนาศีล 5 กิจกรรมบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน กิจกรรมการฝึกความรับผิดชอบต่ออาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม กิจกรรมรณรงค์ดูแลร้อนโดยใช้หลักพรหมวิหารธรรม 4 กิจกรรมฝึกสัมมาอาชีวะด้วยการหารายได้ระหว่างเรียน การจัดกิจกรรมระลึกถึงผู้มีพระคุณ และกิจกรรมบริหารจัดการเจริญปัญญา ด้วยการนั่งสมาธิ การสวดมนต์ การท่องเที่ยวอุทยาน รูปแบบของกิจกรรมเน้นการซึมซับกิจกรรมทางศาสนาอย่างต่อเนื่อง

อภิปรายผลการวิจัย

จากการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธที่มีการปฏิบัติ: การศึกษา การปฏิบัติแบบข้ามกรณีในจังหวัดอ่างทอง มีประเด็นที่สำคัญนำมาอภิปรายจำนวน 4 ประเด็น ได้แก่ ประเด็นที่ 1 รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียนกรณีศึกษา ประเด็นที่ 2 แนวทางการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียน ประเด็นที่ 3 การศึกษาแบบข้ามกรณี และประเด็นที่ 4 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียน รายละเอียดแต่ละประเด็นมีดังนี้

1. รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียนที่ปฏิบัติ

ผลการวิจัยครั้งนี้ พบว่าโรงเรียนกรณีศึกษาทั้งสามมีรูปแบบมีการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนด้วยการจัดกิจกรรมสร้างเสริมคุณธรรมที่คล้ายคลึง เมื่อพิจารณาด้านปัจจัยนำเข้าพบว่า แต่ละกรณีศึกษามีความแตกต่างกันในประเด็นของสังกัดโรงเรียน จำนวนนักเรียน ลักษณะส่วนตัว ผู้บริหาร จำนวนกิจกรรมหรือโครงการพัฒนาคุณธรรม และพบว่ากรณีศึกษาทั้งสามจัดกิจกรรมพัฒนาคุณธรรมด้วยหลักการที่คล้ายคลึงกัน หลักการที่ถูกนำมาใช้มากที่สุด คือ การให้นักเรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรงและการวางเงื่อนไข สอดคล้องกับที่ชัยพร วิชชาวุธและธีระพร อุวรรณโณ (2530) ได้กล่าวว่าพฤติกรรมของคนเราถูกควบคุมโดยเงื่อนไขการเสริมแรงและเงื่อนไขการลงโทษ หากต้องการปลูกฝังพฤติกรรมใดก็ต้องจัดเงื่อนไขต่าง ๆ เพื่อให้ผู้กระทำพฤติกรรมนั้นได้รับการเสริมแรงหรืออาจจะได้รับการลงโทษด้วยก็ได้ แต่ควรใช้เงื่อนไขการเสริมแรงมากกว่าการลงโทษ เพราะการลงโทษอาจทำให้เกิดผลเสียได้

ผลการวิจัยพบว่าโรงเรียนกรณีศึกษาแต่ละแห่งมีรูปแบบการพัฒนาคุณธรรมด้วยการจัดกิจกรรมเสริมสร้างคุณธรรมที่คล้ายคลึงกัน แต่มีจุดเน้นของกิจกรรมที่นำไปสู่การพัฒนาคุณธรรมแตกต่างกัน ซึ่งรูปแบบที่ 1 การสร้างบรรยากาศที่ “สะอาด สงบ” เน้นการจัดบรรยากาศทางสิ่งแวดล้อมและการฝึกบริหารจิตเจริญภาวนา เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณธรรมของนักเรียน โรงเรียนสร้างบรรยากาศทางกายภาพที่สะอาดนำไปสู่ความสงบ และฝึกให้นักเรียนรู้จักรับผิดชอบดูแลรักษาอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อมตามที่ได้รับมอบหมาย สอดคล้องกับ Benninga และคณะ (2006) ที่ได้ศึกษาการจัดสภาพของโรงเรียนที่มีการปฏิบัติด้านอัตลักษณ์ศึกษาในสถาบันการศึกษา พบว่าโรงเรียนได้จัดสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนโดยการจัดบริเวณโรงเรียนให้สะอาดและมีความปลอดภัยในสวัสดิภาพของนักเรียนทุกด้าน ส่วนรูปแบบที่ 2 การพัฒนาแบบมุ่งเน้นพฤติกรรมทางสังคมโดย “ครู” เป็นแกนหลัก เน้นการเสริมสร้างคุณลักษณะที่ดีที่เป็นพฤติกรรมทางสังคม กิจกรรมส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มของกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อส่งเสริมคุณธรรม ครูจัดการเรียนการสอนที่ใช้แนวคิดการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการโดยใช้หลักไตรสิกขา เน้น

ให้เด็กรู้จักคิดวิเคราะห์และหาเหตุผลที่ถูกต้อง (โยนิโสมนสิการ) ทำให้สามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้ถูกต้องเหมาะสม (ธัมมานุষ্ঠมมปฏิบัติ) ครูจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมให้นักเรียนประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม โดยมีครูเป็นแบบอย่างด้วยการปฏิบัติตนตามศีล 5 ดำเนินชีวิตที่ดีงาม สอดคล้องกับผลการวิจัยของ Benninga และคณะ (2006) ที่พบว่า สิ่งที่โรงเรียนควรกระทำเพื่อให้นักเรียนมีคุณลักษณะและพฤติกรรมด้านคุณธรรมที่เด่นชัดต้องประกอบด้วย การมีครูเป็นแบบอย่างที่ดีและสนับสนุนการปฏิบัติสิ่งที่เป็นคุณลักษณะที่ดีเปิดโอกาสให้นักเรียนประพฤติตนในทางที่มีความหมายและมีคุณค่า นอกจากนี้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2547) ได้เสนอคุณลักษณะสำคัญของบุคลากรในโรงเรียนวิถีพุทธ สรุปได้ว่าผู้บริหารและครูจะต้องศรัทธาในพระพุทธศาสนา ปฏิบัติตนตามศีล 5 ดำเนินชีวิตที่ดีงามปราศจากอบายมุข ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีและมีความเป็นกัลยาณมิตรต่อนักเรียน ครูมีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาผู้เรียนให้สมบูรณ์ตามหลักภavana 4 ดังเห็นได้จากการจัดกิจกรรมการเยี่ยมบ้านนักเรียนทำให้ครูได้รู้จักนักเรียนเป็นรายบุคคล นำข้อมูลมาใช้ในการพัฒนาพฤติกรรมนักเรียนได้เหมาะสมกับแต่ละคน และครูใช้หลักการเสริมแรงด้วยการยกย่องชมเชยผู้ที่ประพฤติดี หรือมอบรางวัลหรือทุนการศึกษาให้ และรูปแบบที่ 3 การพัฒนาจิตโดยใช้การปฏิบัติตามกิจของพุทธศาสนาเป็นหลัก เน้นการจัดกิจกรรมให้นักเรียนเกิดการพัฒนาจิตใจ ด้วยการจัดกิจกรรมที่ทำให้นักเรียนเข้าถึงพระรัตนตรัย จัดกิจกรรมที่เน้นการซึมซับกิจกรรมทางศาสนาอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังส่งเสริมการนำธรรมะไปใช้ในการปฏิบัติหน้าที่จริงในชีวิตด้วยการจัดกิจกรรมเรียนและสอบธรรมศึกษา ในการเรียนธรรมศึกษานี้ดำเนินการสอนโดยพระสงฆ์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและการนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง จึงน่าจะเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมให้นักเรียนได้พัฒนาทางด้านจิตใจอย่างได้ผล

2. แนวทางการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียน

ผลการวิจัยพบว่าแนวทางการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียนกรณีศึกษาทั้งสามโรงเรียน มีแนวทางการดำเนินงานที่สำคัญอยู่ 5 ประเด็น ประเด็นแรกเป็นการจัดสภาพแวดล้อมของโรงเรียนที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนเพื่อให้นักเรียนอยู่ในบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณธรรมและเรียนรู้อรรถประโยชน์ ประเด็นที่สอง คือ การจัดกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต ประเด็นที่สาม คือ การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของครู จะต้องบูรณาการและสอดแทรกให้นักเรียนเกิดคุณลักษณะและพฤติกรรมด้านการมีคุณธรรมอย่างต่อเนื่อง ประเด็นที่สี่ คือ การสร้างบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์โดยผู้บริหารและครูต้องเป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียน และมีการจัดบรรยากาศหรือกิจกรรมที่มีการยกย่องชมเชยนักเรียนที่ทำความดีและมอบรางวัลให้เป็นกำลังใจ ประเด็นสุดท้าย คือ การบริหารจัดการของโรงเรียน โดยจะต้องมีการกระตุ้นให้ผู้ปกครองและชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียน ผู้บริหารต้องมีการนิเทศติดตามผลการดำเนินงาน

อย่างต่อเนื่องและเป็นระบบรวมถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมและโครงการพัฒนาคุณธรรม ดังนั้นเมื่อโรงเรียนได้ดำเนินการตามแนวทางที่กล่าวมานี้ จึงน่าจะส่งผลให้กระบวนการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนเป็นไปตามเป้าหมายที่ต้องการให้เกิดขึ้นได้นอกจากนั้นยังพบว่าการจัดกิจกรรมให้นักเรียนเข้าร่วมค่ายพัฒนาคุณธรรมช่วยให้นักเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้นอย่างเห็นชัดในเรื่องความมีระเบียบวินัยและความสามัคคีจึงควรที่จะจัดค่ายพัฒนาคุณธรรมให้นักเรียนได้เข้าร่วมทั้งโรงเรียน และหน่วยงานต้นสังกัดหรือผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ทั้งด้านร่างกาย เงินทุนหรือการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนการดำเนินงาน จะทำให้กระบวนการพัฒนาคุณธรรมแก่นักเรียนประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้น

3. การศึกษาแบบข้ามกรณี

ผลจากการวิจัยครั้งนี้พบว่าการศึกษาแบบข้ามกรณีเป็นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่มีประสิทธิภาพ เมื่อนำข้อมูลของแต่ละกรณีศึกษามาวิเคราะห์และเปรียบเทียบกัน เห็นความเหมือนและความแตกต่างกันในแต่ละมิติที่ทำการศึกษาอย่างชัดเจนของทั้งสามกรณีศึกษา ทั้งการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนด้านปัจจัยนำเข้า ด้านกระบวนการ และด้านผลผลิต นอกจากนี้ยังสามารถแสดงให้เห็นภาพรวมของแต่ละกรณีศึกษาด้วย และยังสามารถนำไปสรุปอ้างอิงไปยังกรณีศึกษาอื่นได้มากกว่าการศึกษารณีเดียว สอดคล้องกับที่ Gerring (2005) สรุปไว้ว่าการศึกษาแบบข้ามกรณีเป็นการวิเคราะห์เจาะลึกในประเด็นที่ต้องการศึกษา และนำเสนอการวิเคราะห์เป็นตารางเปรียบเทียบทำให้เห็นความแตกต่างของแต่ละกรณีและแต่ละประเด็นที่ศึกษาได้ชัดเจน และยังสามารถสรุปเป็นภาพรวมของแต่ละกรณีศึกษาได้ด้วย ในการวิจัยครั้งนี้เมื่อผู้วิจัยนำข้อมูลมาเปรียบเทียบด้วยการข้ามกรณีโดยใช้ตารางทำให้เห็นความแตกต่างของแต่ละกรณีศึกษาอย่างชัดเจน สามารถนำมาวิเคราะห์เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ถูกต้อง

4. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียน

4.1 ปัจจัยด้านครู

ครูในโรงเรียนกรณีศึกษาถือเป็นปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนาคุณธรรมให้เกิดขึ้นกับนักเรียน โดยครูจะต้องจัดการเรียนการสอนที่เน้นการบูรณาการกับชีวิตจริง จัดให้นักเรียนได้ฝึกทักษะในการปฏิบัติจริงด้วยการทดลอง การเรียนรู้จากโครงงาน มีการใช้สื่อที่หลากหลาย และวัดประเมินผลจากสภาพจริง โดยมุ่งให้นักเรียนพัฒนาตนเองอยู่เสมอ ครูประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีในทุกด้าน และเอาใจใส่กับนักเรียนอย่างใกล้ชิด เมื่อพบนักเรียนประพฤติตนไม่เหมาะสม ครูจะตักเตือน และอธิบายให้นักเรียนเข้าใจ เนื่องจากครูเป็นผู้ใกล้ชิดกับนักเรียนมากที่สุดในช่วงที่นักเรียนอยู่ในโรงเรียน และเป็นตัวแบบที่สำคัญของนักเรียน ผลการวิจัยดังกล่าวนี้ได้สอดคล้องกับผล

การวิจัยที่ ธิดาพร โตสดี (2545) ได้ศึกษาการประยุกต์เทคนิคการวิเคราะห์ผลกระทบไว้เพื่อ กำหนดแนวทางการจัดกิจกรรมพัฒนาคุณธรรมนิสิตคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่พบว่า แนวทางการจัดกิจกรรมที่มีผลกระทบทำให้เกิดคุณธรรมตามมามากที่สุด คือ การที่อาจารย์เอาใจใส่ ให้โอกาสนิสิตในการพัฒนา อีกทั้งทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ศิษย์และการประสานความร่วมมือ จากทุกฝ่ายทั้งมหาวิทยาลัย ผู้ปกครอง และอาจารย์

4.2 ปัจจัยด้านผู้บริหาร

ผู้บริหารโรงเรียนกรณีศึกษาที่ปฏิบัติทั้งสามโรงเรียนมีความตระหนักในการ พัฒนาคุณธรรมของนักเรียน โดยการส่งเสริมและสนับสนุนให้ครูจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และ กิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนอย่างเต็มที่ โดยการสนับสนุนงบประมาณ การมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรม การนิเทศติดตามผลการดำเนินงาน ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการผลักดัน ให้การดำเนินงานบรรลุผลตามเป้าหมายทั้งสิ้น เนื่องจากผู้บริหารเป็นตัวจักรที่สำคัญที่จะทำให้ กระบวนการดำเนินงานต่าง ๆ เป็นไปตามเป้าหมายที่วางไว้ การนิเทศ การกำกับและการติดตามผล อย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง จะเป็นส่วนทำให้กระบวนการดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและ เกิดผลต่อผู้เรียนมากที่สุด

4.3 ปัจจัยด้านชุมชน

การจัดกิจกรรมการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนได้รับการสนับสนุนจากชุมชนเป็น อย่างมาก โดยเฉพาะในการจัดกิจกรรมวันสำคัญต่าง ๆ และกรณีศึกษาทั้งสามกรณีอยู่ใกล้กับวัดจึง ได้รับความช่วยเหลือในด้านงบประมาณ ด้านภูมิปัญญา ด้านการใช้วัดเป็นแหล่งเรียนรู้ ด้านการ จัดกิจกรรมอบรมนักเรียนโดยพระสงฆ์ ดังนั้นในการพัฒนาคุณธรรมให้เกิดขึ้นกับนักเรียน ด้วยการสร้าง แนวร่วมหรือการมีเครือข่ายที่ช่วยส่งเสริมกำลังใจเพื่อการพัฒนาคุณธรรมให้กับนักเรียนจึงเป็นปัจจัย ที่สำคัญเช่นกัน ซึ่งสอดคล้องกับที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย (2547) ได้แนะนำ ตัวอย่างกิจกรรมเกื้อกูลสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนวิถีพุทธและชุมชนให้สถานศึกษา บ้าน วัด ชุมชน (บวร) ได้ดำเนินกิจกรรมร่วมกันในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและวันตามประเพณี

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนมาจาก 3 ปัจจัย คือ ครู ผู้บริหาร และชุมชน โรงเรียนควรเปิดโอกาสให้ชุมชนร่วมเสนอแนะ วางแผนและร่วมกันจัด กิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนอย่างต่อเนื่อง
2. การจัดกิจกรรมพัฒนาคุณธรรมของนักเรียน โรงเรียนควรเน้นที่เน้นการพัฒนาจิต ด้วยการจัดกิจกรรมปฏิบัติกิจทางศาสนา กิจกรรมการใช้ธรรมะในการปฏิบัติหน้าที่ในชีวิตจริง และ

กิจกรรมการฝึกสมาธิให้นักเรียนซึมซับอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากผลการวิจัยพบว่านักเรียนในโรงเรียนที่จัดกิจกรรมเน้นการพัฒนาจิตจะแสดงออกถึงคุณลักษณะที่พึงประสงค์มากกว่าโรงเรียนอื่น

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรทำการศึกษาการมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง และชุมชนในการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนด้วย เนื่องจากการพัฒนานักเรียนนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ปกครอง และชุมชนต้องเข้ามา มีบทบาทอย่างจริงจัง และผู้ปกครองเป็นผู้ที่ใกล้ชิดนักเรียนมากที่สุด

2. การวิจัยครั้งนี้ศึกษาในจังหวัดอ่างทองเท่านั้น ควรทำการศึกษาในจังหวัดอื่นที่มีสภาพสังคมที่แตกต่างกัน และเปรียบเทียบว่าสภาพสังคมที่แตกต่างกันจะมีผลต่อรูปแบบการพัฒนาคุณธรรมหรือไม่

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. (2545) *แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ*.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. 2545. *พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542*

และที่แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2545. กรุงเทพมหานคร.

จุมพล พูลภัทรชีวิน. (2548) *การวิจัยและพัฒนากระบวนการสร้างคุณธรรม*. ศูนย์ส่งเสริม

และพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม(ศูนย์คุณธรรม). กรุงเทพมหานคร.

เจษฎา สิงหระ. (2549) *แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธในจังหวัดอ่างทอง*. วิทยานิพนธ์ปริญญา

มหาบัณฑิต. สาขาการบริหารและนโยบายสวัสดิการสังคม คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชัยพร วิชชาวุธ และธีระวุธ อุวรรณโณ. (2530) *แนวคิดและพัฒนาการใหม่ในการปลูกฝัง*

คุณธรรม. ในธีระพร อุวรรณโณ. *จริยธรรมกับการศึกษา*, 20-31. กรุงเทพมหานคร: โครงการ

ตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธิดา ไตสดี. (2545) *การประยุกต์เทคนิคการวิเคราะห์ผลกระทบไขว้เพื่อกำหนดแนวทางการจัด*

กิจกรรมพัฒนา คุณธรรมนิสิตคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. วิทยานิพนธ์

ปริญญามหาบัณฑิต. สาขาวิจัยการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประยุทธ์ ปยุตโต. (2531) *ธรรมกับการศึกษาไทย*. กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราและเอกสาร

ทางวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พรตณฤณ เพชรวิวรรค์. (2545) *การศึกษาการปลูกฝังคุณธรรมให้แก่นักเรียนประถมศึกษา*

ในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต. ภาควิชาประถมศึกษา สาขาวิชา

ประถมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. *โรงเรียนวิถีพุทธ*. (2547) กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์เพื่อแสดงมุทิตาสดกการแด่พระเถระผู้มีอุปการคุณพระเจ้าหน้าทีระดับบริหาร ศิษย์เก่า และนิสิตของมหาวิทยาลัยที่ได้รับพระราชทานสถาปนาเลื่อนและตั้งสมณศักดิ์ใหม่มามงคลวโรกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา 5 ธันวาคม 2547).

Benninga, J. S., Berkowitz, M. W., and Smith, K. (2006) *Character and Academics: What Good Schools Do*. *Phi Delta Kappan* 6: 448-452.

Davidson Institute for Talent Development. (2004) *Genius Denied* [Online]. Davidson Institute or Talent Development. Available from :http://www.geniusdenied.com/articles/record.aspx?rid=13068&NavID=13_0 [2006, November 28]

Gerring, J. (2005) *The Case Study: What it is and What it Does*. Boston University Department of Political Science.

National Center for Educational Accountability. (2006) *NCEA Best Practices of High-Performing Schools - Illinois*[Online]. National Center for Educational. . Available from : http://www.just4kids.org/en/research_policy/best_practices/framework.cfm[2006, December 2]

Terry, B. (2006) *School Improvement Planning in Washington State*[Online]. Office of Washington Superintendent of Public Instruction. Available from : <http://www.k12.wa.us/schoolimprovement>[2006, November 28]

The North Central Regional Educational Laboratory. (2000) *Indicator: Research and Best Practices* [Online]. Learning Point Associates. Available from : <http://www.ncrel.org/engage/framework/efp/research/efpresco.htm>[2006, December 23]